

GEÇ ORTAÇAĞ'DA AVRUPA'DAKİ ÜNİVERSİTELER VE EĞİTİM

Yrd. Doç. Dr. Pınar ÜLGEN

Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Özet

Geç Ortaçağ, Avrupa için bir doruk noktası olarak kabul edilebilir. Çünkü bu dönemde üç büyük önemli gelişme olmuştur. Bunlardan birincisi, Avrupa'daki kent faktörünün ortaya çıkmasıdır. İkincisi ticaretin canlanması ve tüccar sınıfının güçlenmesidir. Üçüncüsü ise eğitim alanındaki gelişmelerdir. Özellikle de farklı yapılara sahip üniversitelerin kurulmasıdır. Biz bu makalemizde, Batı toplumunu her açıdan etkileyen ve sonraki dönemlerde Rönesans'ın oluşumuna zemin hazırlayan üniversite anlayışını genel olarak anlatmaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Geç Ortaçağ, Avrupa, Üniversite, Kent.

THE UNIVERCITIES AND EDUCATION IN EUROPE IN THE LATE MIDDLE AGES

Abstract

It is accepted that the late middle ages are a peak point for Europe. Because in this period, three big improvements were happened. First of these was appearing of the city factor. Second waslivening of the trade and growing power of the class of the Merchant. Three was the improvements in the education. Espicially the univercities that have differant structures were established. In this paper, we studied to tell generally the understanding of the univercity that affected the West society from every angle and later prepared the ground of Renaissance.

Key Words: The Late Middle Ages, Europe, Univercity, City.

Giriş

Ortaçağ, Antikçağ ile Rönesans arasında bir geçiş dönemi olarak tanınmaktadır. Ancak incelendiği ve farklı bir bakış açısıyla yaklaşıldığı zaman Ortaçağın gerçek anlamda bir geçiş dönemi olmadığı, diğer dönemlerin bir hazırlayıcısı olduğu görülecektir.

Daha eski dönemlerde, Yunan ve Roma döneminde yüksek öğrenim olmasına rağmen, üniversite olarak tanımlanabilecek bir kurum bulunmamaktaydı. XII. yüzyıla kadar eğitim, katedrallerde ve manastırlarda yapılmaktaydı. Üniversiteler, kendiliğinden oluşmuş ve zamanın ihtiyaçları ve olumlu şartları içinde şekillenmiş kurumlardı.

Geç Ortaçağ, Avrupa'da değişim yüzyılıdır. Bunun en iyi yansımalarını da eğitim, özellikle de yüksek öğrenim yani üniversitelerde¹ ve sosyal yaşam alanlarında görmekteyiz. Hatta bunu kentsel değişim olarak da nitelendirebiliriz. Uygarlık alanında bu dönemi, Karolenj Rönesansı olarak adlandırmak da mümkündür. Karolenj dönemi, VIII.-IX. yüzyıllardaki olaylara rağmen bu unvanı koruyabilmiştir. Bu dönemin kuşkusuz en güçlü düşünürü olan John Scotus Erigena(Karolenj döneminin ünlü İrlandalı filozofu), kendi çağdaşları tarafından fark edilmemiştir. Ancak XII. yüzyılda tanınmış, anlaşılmiş ve ondan sonra eserlerinden yararlanılmıştır. Fakat bu tarihlerde Karolenj scriptorialarında (yani manastır yazıhanelerinde çoğaltılmış olan yazma kitaplar) Alcuin'in V. yüzyıl hatiplerinden Martinus Capella'dan aldığı yedi düşünce sanatı kavramı anlatılmaktadır. Alcuin tarafından ortaya atılan "translatio studii" (Çeviri çalışmaları) fikri ile uygarlık ocağı olarak Batı'nın, Atina ve Roma'dan bu bilgi birikimini almasıyla birlikte, bu birikimler, kent okullarına aktarılmış ve XII. yüzyıl Rönesansı adıyla da özümlemişlerdir (Goff, 2006: 31).

Bu noktada aklımıza şöyle bir soru gelebilir: "Yeni yapılmak, yeni insanlar olmak" düşüncesiyle ortaya çıkmış olan XII. yüzyıldaki entelektüeller sınıfı, yeniden doğuş duygusuyla mı ortaya çıkmışlardır yoksa bu duygu olmadan da bu sınıf ortaya çıkabilir miydi ve de Rönesans olur muydu? Bu sorunun cevabını da eğitimde aramak gerekmektedir diye düşünüyorum.

---

¹ "Üniversite" kelimesi köken olarak Latince'dir. Yani Universitas. İlk olarak bu kelimeye Cicero'nun Latince metninde rastlanmaktadır. Erken Ortaçağ'da bu kelime, colleague, toplum ve beden kavramlarının bir birleşimidir. Terminolojideki üniversite kavramı, bir gurup insanın adli olarak var olmasından oluşmaktadır 1200'lü yıllarda. İlk olarak tek bir vücutta hem yöneticiler hem de öğrencilerden oluşan bir toplum anlamında 1221'de Paris'te kullanılmıştır. Yani "nos universitas magistrorum et scholarium (Yönetici ve Öğrencilerin üniversitesi)". Ayrıntılı bilgi için bkz. Gabriel, (Trz): 282; Rait, 1918: 10.

Geç Ortaçağ'da Avrupa'da Eğitim

Geç Ortaçağ'da Avrupa'daki üniversitelere baktığımız zaman, Ortaçağ öncesine dayanan; ama daha farklı bir anlayışla işleyen bir sistemle karşılaşmaktayız. Ancak günümüzdeki üniversite anlayışına en yakın kurumların ortaya çıkış tarihine XII. yüzyıl diyebiliriz. Daha önce eğitim, manastırlarda ve katedral okullarında yapılmaktaydı. Ortaçağ üniversiteleri temel unsur olarak insan faktörünü ele almışlardır. Böylesi bir düşünceyle hareket eden üniversiteler, çok uzun bir süre yerleşik binaları, mekânları, kütüphaneleri olmayan, eğitmen, öğrenci ve şehir arasındaki ilişkilerin düzenlendiği ve eğitmenlerle öğrencilerin haklarının korunması prensibi üzerine kurulmuş loncalar halinde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Aslında üniversiteler, kendiliğinden oluşmuş ve zamanın ihtiyaçları ve olumlu şartları içinde şekillenmiş kurumlardır. Üniversitelerin bu yüzyılda ortaya çıkış şekli, uygun koşulların bir araya gelerek uygun ortamı yaratması sayesinde olmuştur. Bu koşulları Richard Hunt'ın verdiği bilgiler doğrultusunda şöyle sıralayabiliriz: Dış saldırıların ortadan kalkması, daha düzenli yönetimin sağlanması, ekonomik kalkınma ve gelişme, şehirleşme ve ayrıca da Yunan ve Arap dünyasından gelen bilgi ve Avrupa'da uyanan öğrenme ve bilme isteği olarak sıralamak da mümkündür (Hunt, 1966:148).²

Bu koşulların sağlandığı ortamda verilen temel eğitim anlayışı da, bu önemli unsurların yansımaları şeklinde olmuştur. Bunun en iyi örneğini de, Bernard adlı üniversite hocası tarafından Chartres katedralinde verilen eğitim tarzı oluşturmaktadır (Goff, 2006:31).

Burada bilim dallarını temsil edecek olan filozoflar genellikle Thierry'nin "Hepteuchon'una" (yedi ayrı kişi ya da nesne üzerine yazılmış yapıt) göre belirlenmiştir. Thierry'nin bu el kitabında yapıtlarına yer verdiği başlıca düşünürler şunlardır: Gramer için Priscianus Caesariensis, diyalektik için Aristoteles, retorik için Cicero, aritmetik için Boethius, gökbilim için Ptolemaios, Geometri de Eukleidos'den yararlanılırken, müziğin temsilcisi ise büyük bir olasılıkla Pythagoras idi. Çünkü kaynakların verdiği rivayetlere göre, bu sanat ona aralıklar kuramını geliştirme olanağını sağlamıştır (Katzenellenbogen, 1959:20-21).

Chartres'te ortaya çıkan bu düşünsel ve bilimsel etkinlikler, önce Paris'e oradan da Oxford'a uygulanmaya başlanmıştır. Bu şekilde döneme örnek olan üniversiteler şekillenmeye başlamıştır (Gimpel, 2008: 178). O dönemde ünlü bir öğrenci olarak kabul edilen Salisbury'li John'un derlediği ders notlarında anlatıldığı üzere XII.

---

² Ayrıca 1115 tarihinde yazan bir Fransız rahip, kendisinin yetiştiği dönemde yani 1075 civarında eğitmen sayısında çok sıkıntı çektiğinden, buna rağmen okulların bolca olduğundan bahsetmektedir. Benzer şekilde bir Flemenk kroniğinde 1120 dolaylarında olağanüstü bir çalışma ile belagat konusunda hem pratik hem de çalışma açısından önemli aşamaların kat edildiğinden bahsetmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Lerner, Meacham, Burns, (Trz): 337.

yüzyılın en ünlü okullarından biri olan Chartres'te verilen temel eğitim şöyle aktarılmaktadır:

"Ne kadar çok disiplin bilinirse, bunlar insana o denli nüfuz eder, yazarların (Eskiler) doğruluğu daha iyi kavranır ve bu doğruluk daha berrak bir şekilde öğretilir. Bu yazarlar, resimleme veya renklendirme diye çevirebileceğimiz "diacrisis" sayesinde, bir öykünün, bir izleğin, bir fablin ham malzemesinden hareketle, tüm bu disiplinlerin olduğu gibi büyük bir sentez ve çeşni katma ustalığının da yardımıyla, tamamlanmış eseri tüm sanatların bir imgesi haline getiriyorlardı. Gramer ve Şiir sıkı sıkıya kaynaşmakta ve konunun bütününe kapsamaktadırlar. Mantık, bu alana ispat renklerini taşıyarak, akla dayalı kanıtlarını altın parlaklığıyla aktarmaktadır; Hitabet, ikna ve güzel konuşmanın parlaklığıyla gümüşün parıltısına öykünmektedir. Dört atlı savaş arabasının tekerlekleri tarafından sürüklenen Matematik diğer sanatların izlerinin üzerinden geçmekte ve cazibesini sonsuz renkleriyle birlikte arkasında bırakmaktadır. Fizik, doğanın sırlarını araştırdıktan sonra, nüanslarının çoğul çekiciliğini getirmektedir. Son olarak da Felsefe dallarının en yücesi olan, o olmaksızın filozofun adının bile olamayacağı Ahlak, esere getirdiği vakar ile diğer hepsini aşmaktadır. Vergilius veya Lucanus' u didik didik ederek incellersen, öğrettiğin felsefe hangisi olursa olsun, onlarda uzlaşıp uyum sağlayabileceğin şeyleri bulacaksın. Önceden eski yazarların okunmasının hocanın yeteneği ile öğrencinin beceri ve iştiyakı oranında sağladığı yarar budur. Bu, Bernard de Chartres' in izlediği yöntem olup, Galya' da modern zamanlarda yazının en münbit kaynağını oluşturmaktadır ."(Goff,2006:31).

Böyle bir eğitim anlayışını yansıtan üniversiteler ile birlikte oluşan entelektüel yaşam da kendi içinde gelişme göstermiştir. XI. yüzyılın sonlarına doğru entelektüel alandaki en önemli gelişme, eğitimin yeminli rahiplerden (monks) okumuş rahiplere (onlara "secular clerks"da denir) geçmesidir (Heer, 1961:246). Böylece her durumda eğitim, ruhban sınıfının işi olarak kabul edilmiştir. Bu üniversiteler oluştuğunda da bu sistem aynen devam etmiştir ve buldukları yerin piskoposu onları uyrukları olarak kabul etmiştir (Erol, 2005:84).

Okullar, manastırlardan kentlere doğru yer değiştirmeye başlamıştır. Kentlerin gelişmesine aydınların manastırlara bağlı olmaktan kurtaran ve onları daha özgürleştiren para ekonomisine sıkı sıkıya bağlı olması yardımcı olmuştur. Hocalar, yan yana ama ortak bir disipline bağlı olmadan derslerini vermeye başlamışlardır (Tanilli, 2001:267).

Kent Faktörü ve Üniversite

Bu noktada üniversitelerin oluşmasında önemli bir faktör olarak karşımıza çıkan kentler olgusunu da göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Çünkü kent olgusu da üniversite yaşamını, eğitimini etkileyen hatta üniversitenin kendisini oluşturan önemli bir mekân unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Kentleri , "malları olduğu gibi, fikirleri

de yüklenmiş insanların dolaşımlarının kavşak noktaları, mübadele yerleri, entelektüel alışverişin pazarları ve buluşma yerleri” olarak da tanımlayabiliriz (Goff, 2006: 31).

Ortaçağ Avrupa'sındaki bu üniversiteleşme sürecine baktığımızda Paris ve Bologna'nın ilk sırada yer aldığını görmekteyiz. Üniversiteleşmeyi gerçekte XII. yüzyılın genel gelişmeleri içinde kendiliğinden oluşan bir süreç olarak kabul edebiliriz. Abaelardus³ örneğinde de görüldüğü gibi, bu okullar, bazı ünlü hocalar ve öğrencilerle daha da ün kazanmışlardır. Bu hocalar, başka bir şehre göç ettiğinde öğrencileri de onlarla birlikte gitmişlerdir. Paris kenti, pek çok hocanın ve öğrencinin toplandığı bir merkez haline gelmiştir. Hocalar, organize olarak hem kral hem de papa tarafından tanınmış ve bazı haklar elde etmişlerdir (Coulton,1955: 395). Bunlar da doğal olarak kentlerde üniversiteleşme sürecini başlatmış ve kentler arasında ortaya çıkan rekabet anlayışı, hem bilime hem eğitime hem de kentlerin gelişmesi için gereken koşulları oluşturmaya başlamıştır.

Üniversite Modelleri ve Çeviri Hareketi

Üniversitelerin yapılanmasında da farklılıklar vardır. Üniversite yapılandırılmasında iki model bulunmaktadır. Bunlardan birincisi hocaların kurduğu lonca şeklinde olan, diğeri ise hocaları tamamen dışlayan ve öğrencilerin bir araya gelmesi ile kurulan bir lonca modeliydi. Paris Üniversitesi, yapı itibarıyla hocalar tarafından oluşturulmuş bir loncaydı . Bunlar, diğer üniversiteler için örnek oluşturmuşlardır. Buna karşılık, Bologna Üniversitesi, öğrencilerin oluşturduğu bir lonca halindeydi (Coulton,1955: 395). Üniversitelerin bazıları, Paris örneğinde olduğu gibi katedral okullarından etkilenip ortaya çıkabileceği gibi, bazıları da Bologna ve Salerno örneklerinde olduğu gibi katedrallerden bağımsız okullar şeklinde geliyordu (Hunt, 1966: 157).

Ortaçağ'da Avrupa'daki üniversiteler, çağın özelliklerine paralel olarak kendi yapılarında ve oluşumlarında pek çok zıtlıkları içermekteydi; bu kurumlar, laiklik ve özerklik ilkeleri dikkate alınarak kurulmuşlardı. Diğer taraftan baktığımız zaman ise hocaların ruhban sınıfından oluştuğunu ve piskoposluğun denetiminde olduğunu görmekteyiz. Bunun yanı sıra medeni hukuka bağlı olmayıp, dini yargıya bağlı olmak gibi bir ayrıcalık da kazanmışlardı. Katolik Kilisesi'nin başı olan papanın denetimi altındaydılar; ama sıklıkla kilisenin çıkarları ve krallara karşı bir güç oluşturabilmek için papa bu kurumları destekliyor ve onların talep ettiği hakları veriyordu. Ortaçağ'da üniversitelerin oluşumu ile aslında yüksek öğrenim tekelleşmeye başlamış ve aynı zamanda bir mesleki eğitim şekline de dönüşmüştür (Leff, 1968:4).

³ Abaelardus: Fransız skolastik düşünürü, tanrıbilimci; dil, diyalektik ve ahlak filozofu. Ayrıntılı bilgi için bkz. Clanchy, 1997:100.

Morley'li Daniel, Paris'i anlatırken Paris'in ancak geleneksel, gerilemekte olan yönünü anlatmıştır. Ancak XII. yüzyıl Paris'inde daha önemli şeyler de bulunmaktaydı. İspanya ve İtalya, Yunan-Arap kökenli eserlerle ilgili olan ve Batılı entelektüeller tarafından da kabul edilen çeviri çalışmasına tanık olmuşlardır. Hıristiyan kültürünün katkısının fazla olduğu yerlerin en önemlileri Chartres ve Paris'tir; bunların çevresinde geleneksel merkezler olan Laon, Reims ve Orleans bulunmaktadır. Bu merkezler, Kuzey dünyası ile Güney dünyasının birbirleriyle buluştukları önemli noktalarıdır. Loire ile Ren arasında, tam da uluslararası ticaret ve bankacılığın Champagne⁴ fuarlarına yerleştikleri bölgede, Alcuin'in öngördüğü, Chretien de Troyes' nın dile getirdiği gibi "Fransa'yı Yunan ve Roma'nın ilk mirasçısı haline getirecek olan kültür burada yoğrulmaktadır" (Goff, 2006:40).

Bu Yunan ve Arap elyazmalarını elde etmek isteyen kişiler, Palermo'ya kadar gitmişlerdir. Bu kentte, Sicilya'nın Norman kralları, daha sonra da II. Friedrich, üç dili birden - Yunanca, Latince, Arapça- kullananların yanında, yeniden doğmakta olan ilk İtalyan sarayının etkilerini, 1087'de Müslümanlardan geri alınan ve Hıristiyan çevirmenlerin Başpiskopos Raymond 'un (1125-1151) koruması altında çalıştıkları Toledo 'ya kadar yaymıştır (Goff, 2006:40).

Bu çalışmalarla birlikte Doğu'da belirgin bir şekilde olmasa da canlılığını sürdüren eğitim ve öğretim geleneği, bu şekilde Batı'ya aktarılmıştır (Yıldırım, 2003:71). Ortaçağ'da Batı'da din dışı konularda da eğitim görülmesi imkânı sağlanmıştır. Daha doğrusu böyle bir imkânı sağlayan "studium generalelerin"⁵ oluşmasını sağlamıştır. Aslında Avrupa'nın VIII. yüzyıldan itibaren İslam dünyasıyla etkileşime girmesi, kent olgusu ve din adamlarının bilgi düzeyinin artması, üniversitelerin ortaya çıkışında etkili olmuştur (Versan, 1989: 13).

Ayrıca yukarıda bahsetmiş olduğumuz gibi Avrupalılar, Müslümanların Yunanca ya da başka dillerden Arapça'ya çevirdikleri felsefi ve bilimsel eserleri Latince'ye çevirmişlerdir. Daha sonra da kâğıt yapma tekniğini Müslümanların İspanya'ya taşınması sayesinde öğrenmişlerdir. Bütün bu gelişmeler nedeniyle XII. yüzyıla "XII. yüzyıl Rönesansı" adı verilmektedir. Bu şekilde bir entelektüellik hareketi de başlamış oluyordu (Komisyon, 2009: 396-397).

XII. yüzyıl çevirmenleri tarafından oluşturulan bu uzmanlaşmış entelektüellik anlayışı, Batı'ya ne kazandırmıştır? diye bir soru da akla gelmektedir. Bizans'ta ve Kuzey İtalya'da Venedikli Giacomo'nun, bir Pisalı Burgondio'nun, bir Bergamololu Moise'in, bir Leon Tuscus'un; Sicilya'da bir Palermolu Aristippe'nin; İspanya'da Bath'lı

⁴ Champagne: Paris'in doğusunda ve güneydoğusunda bulunan verimli bir bölgedir. XII. Yüzyıldan itibaren burada kurulan 6 fuar büyük bir ün kazanmıştır. Tarihte burası Champagne fuarları ile anılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Heaton, 1995:166.

⁵ "studium generale", Ortaçağ üniversitelerinden önce Avrupa'da kilise, katedral ve manastır okulları ve bir de özel hocaların belli bir gruba ders verdikleri merkezlere verilen isim. Ayrıntılı bilgi için bkz. Johnson, 1965:121; . Rait, 1918: 6.

Adelard'ın, Tivolili Platon'un, Dalmaçyalı Hermann'ın, Kettenli Robert'in, Santallalı Hugo'nun, bir Gondisalvi'nin, bir Cremonalı Gerard'ın ne katkıları olmuştur diye düşündüğümüz zaman; bu insanların Batı kültüründe oluşan boşlukları doldurmuş oldukları aklımıza gelmektedir (Goff, 2006: 38; Karlıağa, 2005:166). Aslında bu çeviri hareketleri, Batı dünyasının uyanmasına ve XIII. yüzyıl Rönesansının oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Euklides'le matematik, Ptolemaios'la astronomi, Hippokrates ve Galianus 'la, Aristoteles'le fizik, mantık ve ahlak alanlarında çok önemli katkıları olmuştur. Kullandıkları yöntemin de önemli katkıları olmuştur. Merak, akıl yürütme ve Aristoteles 'in bütün *Logica Nova'sı* (Yeni Mantık), yani *Analytika protera* (Birinci Analitikler) ve *Analytika hystera* (İkinci Analitikler), *Topika* ve *Peri sophistikon elenkhon'da* yer alanlar; bütün bunlar, Boetius'un eseri olan *Logica Vetusta* (Eski Mantık) eklenmişlerdir. Antik Helenizmin, Doğu ve Afrika üzerinden Batı'ya aktardığı ders ve yarattığı etki işte budur. Bunlara, tamamen Araplara ait olan katkıyı da ekleyebiliriz. XIII. yüzyılın başında el-Harizmi'nin "el-Cebr" (Fransızca'da Algebre) adlı eseriyle gelen aritmetiğini de burada sayabiliriz (Goff, 2006: 38; McNeil, 2008:104).

Ortaçağ'da üniversitesiyle ön plana çıkan Paris kenti, bazıları için gerçekte ve simgesel olarak öncü bir kent, her tür entelektüel tatminkârlığın kaynağı; bazıları için de felsefi bozulmanın ağına düşmüş zihinlerin yozlaşmışlığıyla kendini kumara, şaraba, kadınlara adanmış bir hayatın bayağılıklarının birbirlerine karıştığı şeytanın inidir. Büyük kent, yolunu yitirmenin yeridir; Paris aslında modern Babil'dir. Bu noktada Saint Bernard adlı Parisli hoca ve öğrencilere şöyle seslenmektedir:

"*Babil ortamından kaçınız, kaçınız ve ruhlarınızı kurtarınız. Geçmişinizden pişmanlık getireceğiniz, şimdiki zamanı başışlanma içinde yaşayabileceğiniz ve geleceği inançla bekleyebileceğiniz sığınak kentlere (yani manastırlara) doğru hep birlikte uçunuz. Ormanlarda kitaplardakinden çok daha fazla şey bulacaksınız. Ağaçlar ve taşlar sana herhangi bir hocadan çok daha fazlasını öğreteceklerdir.*" (Goff, 2006:41).

Paris ortamının ve burada kurulan üniversitenin şanını oluşturan Pierre Abelard, onlardan çok daha fazla bir anlam taşımış ve çok daha büyük katkılarda bulunmuştur. O, XII. yüzyıl modernitesinin sınırları içinde- ilk büyük entelektüel çehredir. Abelard ise ilk hoca'dır. Öncelikle, kariyeri şaşırıdır. Abelard, savaşçının silahlarını reddederken, bunu başka çarpışmalara girmek için yapmıştır. Her zaman mücadeleci olan Abelard, Paul Vignaux'nun sözleriyle "*diyalektik şövalyesi*" olarak anılmaya başlamıştır.⁶

⁶ Bu entelektüel Haçlı seferi onu kaçınılmaz olarak Paris' e ulaştırmıştır. Burada onun karakterinin bir çizgisi daha açığa çıkmıştır: "Putları yıkma ihtiyacı". Hiç saklamadığı kendine olan güveni - genellikle, de "me presumens (önyargılarım)" demektir, ama bu, *kendim hakkımda aşırı*

Bu konuda Jacques le Goff şöyle demektedir: “ Ününü yetenek veya kültüründen çok, ilerlemiş yaşına borçlu olan bu ihtiyar adama yaklaştım. Kesin bir karara varamadıkları bir konu hakkında fikrini almak için ona yaklaşan herkes, daha da kararsız olarak ayrılmaktaydı. Eğer onu dinlemekle yetinilirse, hayranlık uyandırıyor, ama eğer soru sorulursa boş olduğu ortaya çıkıyordu. Laf kalabalığı olarak harika, akil olarak işe yaramaz, mantık olarak boştu. Ateşi, evi aydınlatmaktan çok dumana boğuyordu. Uzaktan tamamen yapraklarla kaplıymış gibi gözükten ağaçlanmalarındır- adlı kitapları XIII. yüzyılda üniversite eğitiminin temel ders kitapları olacaktır. Temkinliler kitlesi bu kitaplar sayesinde, az sayıdaki kâşiflerin keşiflerinden yine de yararlanacaktır” (Goff, 2006: 60).

Loncalar

XIII. yüzyılın eğitim yönünden profiline bakacak olursak, XIII. yüzyıl üniversitelerin yüzyılıdır; çünkü bu yüzyıl aynı zamanda loncaların da yüzyılıdır diyebiliriz.

Bu şekilde gelişen entelektüel hayat, kent içinde gelişebilmiştir. Üniversitelerin kendi mekânları olmadığından şehirli burjuva ile barınma ve ders mekânları için devamlı pazarlıklar yapılmaktaydı ve ilk gelişen kurallar da bu konularda ortaya çıkmıştır (Coulton, 1955: 398). Bir evde öğrencilerin barınması daha sonraki pazarlıklarda bu mekânların hep öğrencilere kiralanması konusunda üniversiteler lehine bir imkân sağlayabiliyordu. Chaucer'in Canterbury hikâyelerinde Değirmencinin hikâyesindeki Nicholas, tipik bir Ortaçağ üniversitesi öğrencisidir; kendisi

---

önyargılıyım değil de, kendi değerimin bilincindeyim anlamına gelmektedir-, onun Parisli hocaların en ünlüsü olan Guillaume de Champeaux'ya saldırmasına yol açmıştır. Onu tahrik eder, mevzilerine geri çekilmek zorunda bırakır, dinleyicileri kendi yanına çeker. Ouillaume da onu gitmeye zorlar. Fakat bu genç yeteneği boğmak için artık çok geçtir. O da hoca olmuştur. İnsanlar onu dinleyebilmek için Melun'e, sonra da okul kurduğu Corbeil'e peşinden gelirler. Yalnızca akıl için yaşayan bu adamın bedeni aniden tekler: Hastalandığı için birkaç yıl Bretagne'a çekilmek zorunda kalmıştır. İyileştikten sonra eski düşmanı Ouillaume de Champeaux'yu Paris 'te yeniden bulur. Yeni münazaralar: Sarsılan Ouillaume genç karşıtının eleştirilerini hesaba katarak, doktrinini değiştirecektir. Fakat bu başarıyla yetinmeyen Abelard saldırılarını iyice artırıp o kadar ileri gider ki, yeniden Melun'e geri çekilmek zorunda kalır. Ancak Ouillaume'un zaferi bir bozgunudur. Tüm öğrencileri onu terk etmiştir. Yenilen yaşlı hoca ders vermekten vazgeçer. Abelard muzaffer bir şekilde geri döner ve tam da yaşlı rakibinin terk ettiği yere, yani Sainte-Oenevieve tepesine yerleşir. Zarlara atılmıştır. Paris kültürünün merkezi bundan sonra Cite adasında değil de artık hep *Montagne'da*, Sol Yaka'da olacaktır: Bu kez bir semtin kaderini tek bir kişi belirlemiştir. Abelard artık kendi çapında bir rakibi olmamasının sıkıntısını yaşamaktadır. Zaten bir mantıkçı olarak, ilahiyatçıların herkesin üstüne konulmasına kızmaktadır. Yemin etmiştir. Şöyle ki, O da ilahiyatçı olacaktır. Yeniden öğrenciliğe başlar ve Laon'da o dönemin en ünlü ilahiyatçısı Anselme'in derslerini izlemeye gider. Anselme'in şanı, burnundan soluyan gelenek karşıtının put kırma tutkusu karşısında fazla tutunamaz. Bkz. Goff,2006:59. Burada şunu da belirtmeliyiz ki; Abelard'ın çalışmaları XII. yüzyılda çok önemli olmuş ve Aristoteles'in kaybolmuş çalışmalarını dahi bulmuşlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Rait, 1918: 6; McNeill, ,2002: 412.

Oxford Üniversitesi'nde okumaktadır ve pansiyoner olarak marangozun evinde bir odada barınmaktadır. Barınmanın yanı sıra derslerin yapıldığı mekânlar da kiralanmaktaydı ve çeşitli anlaşmazlıklar yaşandığında başka bir mekâna taşınılmaktaydı. Paris Üniversitesi de yaşanan bir kriz dolayısıyla şehrin içinde mekân değişikliğine gitmiş ve "Samanlı yol" (Rue du Fouarre) olarak ün kazanan bölgeye taşınmıştı. Bu isim, derslerin yapıldığı fizikî koşullara işaret etmekteydi; sınıflar bazen ahırdan bozma mekânlarda ve çok olumsuz koşullarda çatisiz ve camsız yerlerde olabiliyordu (Coulton,1955: 408; Bacci, 2009: 19).

Bazı yerlerde öğrenciler, yerlere serilmiş ve samanların üzerine oturmuş şekilde dersleri izliyorlardı, sınıflarda öğrenciler için tabure bulunmuyordu. Bologna Üniversitesi daha başından beri daha iyi mekânlarda derslerini yürütmüştü; duvarların boyalı, pencerelerin camlı olduğu temiz bir ortamda öğrencilerin sıralarda oturduğu ve hocanın da yüksek bir kürsüden ders verdiği belirtilmekteydi (Erol, 2005: 89).

Araştırma ve öğretim alanında yapılan çalışmalara gelince, burada da yine lonca mensupları göze çarpmaktadır. Bilim ile öğretim arasındaki bağlantı bilinmektedir. Bilimin biriktirilip saklanmasına inanmamaktadır, dolaşıma sokulmasının gerekliliğine ikna olunmuştur. Okullar fikirlerin, tıpkı mallar gibi ihraç edildikleri atölyeler olarak kabul edilmektedirler. Hoca, zanaatkâr ve tüccarla aynı üretici atılım içindedirler. Yani entelektüelin cömertliği ortaya çıkmaktadır. Bundan ilk yararlanacak kişinin kendi olduğunu bilmektedir. Dalmaçyalı Hermann bir dostuna "*Eğer bu kitabı yazabilirdimse, hasımlarımın saldırılarına halk okullarında göğüs germiş olmam sayesinde*" diye yazmıştır (Goff,2006: 90-91). Bu hoca ve öğrenci loncaları, başka bir ifadeyle "*üniversiteler*" olacaklardır. Bu, XIII. yüzyılın eseri olmuştur diyebiliriz.

Evren denilen büyük fabrikada, entelektüel kişi kendi yerinde, kendine özgü yetenekleriyle, yoğrulmakta olan yaratıcı çalışmayla işbirliği yapmak zorundadır. Zaten alet olarak yalnızca zihnine değil, iş aletleri olan kitaplarına da sahiptir. Onlarla birlikte erken ortaçağın sözel eğitiminden nasıl da uzaklaşmaktadır. Bu konuda Barri'li Giraud şöyle diyor: "*Bugün okuması yazması olmayan rahipler tıpkı savaşçı yetenekleri olmayan soylular gibidirler. Çocuklar için yapılmış bir okuma kitabını görünce, tıpkı aniden bir tiyatro gösterisiyle karşılaşmışçasına apisıp kalmaktadırlar, çünkü bu cahiller, bunların ruhbanın aletleri olduklarını bilmezler; halbuki demirci, ağın balıkçının aracı olduğunu ve balıkçı da örs ile çekicin demircinin aletleri olduğunu bilirler ve hiçbiri diğerinin sanatını yapamamasına, bu aletlerin nasıl kullanıldığını ve tekniğini bilmemesine rağmen, yine de onların adlarını sayabilirler...*" (Goff, 2006: 91).

Önemli sayıda üyeyi bir araya getiren bir mesleğin bulunduğu her kentte, bu meslek mensupları çıkarlarını savunmak, kendi yararlarına tekel oluşturmak üzere örgütlenmektedirler. Bu, kazanılmış siyasal özgürlükleri ile komünler⁷, ekonomik alanda kazanılan mevkileri loncalar halinde maddileştiren kentsel atılımın kurumsal aşamasıdır. Özgürlüğün anlamı burada iki anlamlıdır: Bağımsızlık mı yoksa ayrıcalık mı? Bu anlam belirsizliği üniversite loncasında da karşımıza çıkacaktır. Lonca örgütlenmesi daha şimdiden yerleştiği şeyleri dondurmaktadır. Bir gelişmenin sonucu ve yaptırımı olan bu örgütlenme, bir soluk kesilmesini ele vermekte, bir gerilemeyi başlatmaktadır (Johnson, 1965:120-121). Yüzyılla uyum içindeki XIII. yüzyıl üniversiteleri için de böyle olmuştur. Nüfus artışı zirvesindedir, ama yavaşlamaktadır ve Hıristiyan dünyasının nüfusu bir süre sonra duraklayacaktır. Bu insan fazlasının beslenmesi için gerekli olan yeni toprakların tarıma açılması hareketi yavaşlamış ve durmuştur. İnşaat atılımı, kalabalıklaşmış bu Hıristiyan halk için yeni bir zihniyetin ürünü olan yeni bir kiliseler ağı kurmuştur, ama büyük gotik katedraller çağı bu yüzyılla birlikte kapanmıştır. Üniversite konjonktürü de aynı eğriyi izlemiştir: Bologna, Paris, Oxford hiçbir zaman bu kadar çok hoca ve öğrenciyeye sahip olamayacaklardır. Gelişmenin ürünü olduğu düşünülecek ve olgunlaşmayı haber veren bir dizi bunalım karşısında, gençleşmeden yana seçim yapmayı bilememekte, giderek, gömüleceği toplumsal yapıların ve entelektüel alışkanlıkların içine yerleşmektedir (Goff, 2006:95-96; Sennett, 2006:181).

Üniversite loncalarının kökenleri bizim için, diğer meslek kuruluşlarının kökenleri kadar karanlıkta kalmaktadır. Bu loncalar birbirlerini izleyen fetihlerle, birer fırsat da olan olayların rastlantıları içinde, yavaşça örgütlenmektedirler. Üniversite yasaları, genellikle bu kazanımları ancak gecikmeli olarak onaylamaktadır. Elimizdeki yasaların ilk yasalar olduğundan pek emin değiliz. Bu durumda şaşılacak bir şey yoktur. Bu loncaların oluşmakta oldukları kentlerde, üniversiteler üyelerinin sayı ve niteliğiyle, diğer iktidar odaklarını endişelendiren bir güç göstermektedirler. Özerkliklerini, bazen kilise iktidarıyla, bazen de laik iktidar odaklarıyla mücadele ederek kazanmışlardır (Goff, 2006:95-96).

Yerleşik mekânın olmaması bazı rahatlıkları ve konforu engellese de, üniversite loncalarına büyük bir pazarlık ve tehdit gücü veriyordu. Şehirli burjuva, üniversite mensuplarına karşı tavır aldığı anda veya fizikî zarar verdiği anda en büyük tehdit üniversite hocalarının dersleri kesmesi ve başka bir şehre göç etmesiydi (Heer, 1961: 244; Coulton,1955: 398). Ortaçağdaki pek çok üniversite bu şekilde başka bir

⁷ Fransa'nın kuzeyindeki belediye kurumlarının başkaldırması sonucu oluşan piskoposluk kentlerine komün denilmektedir. Bu kentler birbirlerinden sadece arazi niteliklerle ayrılmaktadırlar. Temelde yapıları aynıdır. Gerçekte de hepsi eşit bir biçimde komündürler. Hepsinde de kentsoylular tüm üyelerinin birbirlerine karşı sorumlu oldukları ve ayrılmaz parçalarını oluşturdukları bir topluluk, bir "universitas", bir "comunitas" ve bir "communio" meydana getiriyorlardı. Ortaçağ kentleri sadece bireylerin toplamından değil de, kendisi de bir birey olarak var olmaktadır. Ama kolektif bir birey idiler. Bkz. Pirenne, , 2002: 133.

şehirden göçen hocalar ve öğrenciler tarafından kurulmuştur. En büyük göç, 1228-29 yıllarında "kamaval" ayaklanmalarında Paris Üniversitesi'nden kaçanların oluşturduğu harekettir. Buradan göçenler, Oxford (daha sonra Cambridge) Angers, Toulouse, Orleans ve Rheims'a giderler (Heer, 1961: 244). Bologna'dan⁸ 1222 yılındaki göç Padua Üniversitesi'ni, Padua'dan olan göç de Vericelli Üniversitesi'ni oluşturmuştur, Vincenza Üniversitesi de yine Bologna'dan kaynaklanan bir göçün sonucu ortaya çıkmıştır (Heer, 1961: 244).

Bu mücadelede öncelikle üniversiteliler ruhban sınıfına mensuplardı. Buldukları yerin piskoposu onları kendi cemaati saymaktadır. Öğretim kilisenin işlevidir. Okulların başı olan piskopos, bu konudaki yetkilerini oldukça uzun bir zamandan beri, memurlarından birine devretmiştir. Bu görevliye XII. yüzyılda genellikle okul yöneticisi (scolasticus) adı verilmekteyken, sonradan şansölye denilmiştir. Bu görevli, tekelinin delinmesine razı değildir. Bu tekelin artık mutlak olmaktan çıktığı, manastırların güçlü bir okullaşma konumuna ulaştıkları yerlerde, üniversite loncalarının diğer rakipleri bu manastırlardır. Son olarak da kültür bir İman sorunudur; piskopos bunun denetiminin kendi işi olduğunu iddia etmektedir. Şansölye, Paris'te lisans verme imtiyazını, yani ders verme iznini 1213'te fiilen kaybetmiştir. Bu hak, üniversite hocalarına geçmiştir. Şansölye 1219'da, dilenci tarikatların üyelerinin üniversiteye girmeleri nedeniyle, bu yeniliğe karşı çıkmak istemiş ve son ayrıcalıklarını da kaybetmiştir. Hatta 1301'de okulların resmi başkanı olmaktan da çıkmıştır. 1229-1231'deki büyük grev sırasında, üniversite piskoposun yargı yetkisinin dışında kalmıştır (Goff, 2006:97).

Oxford'da, üniversiteden uzakta bulunan Lincoln piskoposu, şansölyesi aracılığıyla üniversiteye resmi olarak başkanlık ederken, Osney Manastırı başrahibi ile S. Frideswide başrahibi yalnızca onursal unvanlarıyla yetinmek durumunda kalmışlardır. Ama kısa bir süre sonra, şansölye üniversite kapsamına alınmış, onun tarafından seçilerek, piskoposun memuru olmak yerine, üniversitenin bir görevlisi haline gelmiştir. Bologna'daki durum daha karmaşıktır. Kilise laik bir faaliyet olarak gördüğü hukuk eğitimine karşı uzun süre ilgisiz kalmıştır. Üniversite ancak 1219'da Bologna baş diyakozunu başkan olarak kabul edecektir; bu kişinin şansölyelikle benzer bir işlevi bulunmakta ve bazen de bu unvan altında atanmaktadır. Ama gerçekte otoritesi üniversitenin dışında geçerlidir. Terfi oturumlarına başkanlık etmek, üniversite üyelerine yapılan saldırıları başlatmakla görevlidir (Goff, 2006:97-98; Rait, 1918:6) .

⁸ Bologna'da Roma Hukuku öğrencileri kendi üniversitelerini yaratmaktaydılar. 1500 den önce Latin Hıristiyanlığında kurulan 77 üniversitenin hiçbiri öğrenciler tarafından yönetilen Bologna'daki üniversiteyi ne de Paris'te sanat, teoloji hukuk ve tıp tarafından hüküm edilen üniversiteyi örnek almamışlardır. Üniversitelerin temel sosyal etkisi 1300'e kadar kilisenin bir aristokrasi olarak sağlanmasındı. Ancak 1400'den sonra Avrupa'da Rönesans hümanistlerinin etkisi görülmeye başlanmıştır. Bkz. Butler, (Trz): 259.

Bir diğer mücadele ise laik iktidarlara ve krallık iktidarına karşı olan mücadeledir. Hükümdarlar, krallıklarına zenginlik ve prestij sağlayan, memurların devşireceği bir fidanlık oluşturan loncalara el koymanın çarelerini aramaktaydılar. Krallıklarının kentlerindeki üniversitelere mensup uyruklarına ise, XIII. yüzyılda krallığın merkezileşmesiyle kendini daha da hissettirecek olan bir otoriteyi dayatmak istemekteydiler. Paris'te öğrencilerle krallık kolluk güçlerini karşı karşıya getiren kanlı 1229 olaylarından sonra, üniversite özerkliği bir daha kaybedilmemek üzere kazanılmıştır. Bu kavgada, birçok öğrenci kraliyet muhafızları tarafından öldürülmüştür. Bunun üzerine üniversitenin büyük bölümü greve giderek Orleans' a çekilmiştir (Goff, 2006:98) .

İki yıl boyunca Paris'te hemen hiç ders yapılmamıştır. Aziz Louis ve Blanche de Castille üniversitenin özerkliğini ancak 1231 'de resmen tanımışlar ve Philippe-Auguste'ün 1200'de tanıdığı ayrıcalıkları yenileyip genişletmişlerdir. Oxford'da üniversite ilk özgürlüklerini, aforoz edilmiş olan Yurtsuz John'un iktidarının gerileme dönemine girmesi sayesinde, 1214'te elde etmiştir. Üniversitelerle kral arasında 1232, 1238 ve 1240'ta meydana gelen bir dizi çatışma, üniversitenin bir bölümünün Simon de Montfort'a sağladığı destek karşısında dehşete kapılan III. Henry'nin boyun eğmesiyle sonuçlanmıştır. Ama aynı zamanda komünal iktidarla da mücadele edilmektedir. Komün burjuvaları üniversite topluluğunun kendi yargı yetkileri dışında kalmasından huylanmakta; bazı öğrencilerin faili olduğu kavga, gürültü, hırsızlık ve cinayetlerden endişelenmekte, hocaların ve öğrencilerin kiralan düşürerek, zahire fiyatlarına narh konulmasını dayatarak ve ticari işlemlerde adalet ölçülerine saygı gösterilmesini sağlayarak, kendilerinin ekonomik güçlerini sınırlandırmalarına rıza göstermemektedirler. Krallık polisi 1229'da Paris'te öğrencilerle burjuvaların arasındaki kavgaların ertesinde çok sert bir şekilde müdahale etmiştir. Oxford'da, 1209'da bir kadının öldürülmesi üzerine öfkeye kapılan burjuvaların, iki üniversite öğrencisini keyfi bir şekilde asmaları üzerine, üniversite 1214'te bağımsızlığa doğru ilk adımlarını atacaktır. Son olarak da Bologna'da, üniversite ile burjuvalar arasındaki çatışma, Komün'ün imparatorluğun uzaktaki hâkimiyeti altında, kenti 1278'e kadar fiilen rakipsiz olarak yönetmesinden ötürü daha da şiddetli olmuştur. İmparator Friedrich Barbarossa⁹ 1158'de hoca ve öğrencilere ayrıcalıklar tanıdığından, bu çatışma giderek alevlenmiştir. Komün, hocaları sürekli ikamete zorlamış, onları memur haline getirmiş, unvanlarının verilmesine müdahale etmiştir. Baş diyakozluk kurumu komünün üniversite işlerine karışmasını sınırlandırmıştır. Üniversite mensuplarının Vicenze, Arezzo, Padava ve Siena'ya sığınarak kentten ayrılmalarının ve grevlerin ardından başlayan bir çatışmalar dizisi, komünü uzlaşmaya yanaşmak zorunda bırakmıştır. Son mücadele ise 1321 'de olmuştur (Goff, 2006:99; Simonfield, 1908:1152-1158).

⁹ Frederich Barbarossa: I. Friedrich (1122-1190) XII. yüzyılda yaşamış Almanya kralı ve Kutsal Roma İmparatoru. Ayrıntılı bilgi için bkz. SIMONSFELD, 1908:1152-1158

Paris üniversite loncası, bu konuda örnek olarak ele alınabilir. Bu lonca, XIII. yüzyıl boyunca hem yönetsel hem de mesleki örgütlenmesini belirlemiştir. Dört fakülteden oluşmaktadır: (Sanatlar, Decretum veya Dinsel Hukuk., Tıp ve İlahiyat), her bir fakülte üniversitenin içinde aynı bir lonca oluşturmaktadır (Goff,2008:143). Yüksek diye anılan Decretum, Tıp ve İlahiyat fakülteleri daima hocalar veya naipier tarafından yönetilmekte, başlarında bir dekan bulunmaktadır. Diğerlerini geride bırakacak kadar kalabalık olan Sanatlar Fakültesi milletler sistemine göre kurulmuştur. Hocalar ve öğrenciler bu fakültede, çok kabaca doğum yerlerine denk düşen bir dağılıma göre bir araya gelmişlerdir. Paris'te dört millet vardır: Fransız, Pikardiyalı, Normandiyalı ve İngiliz. Her milletin başında naipier tarafından seçilen bir vekilharç bulunmaktadır. Dört vekilharç, Sanatlar Fakültesi'nin başı olan rektör'ün yardım - Üniversitede dört fakültenin ortak organları da bulunmaktadır. Ancak bunlar pek oturmamıştır, çünkü fakültelerin birlikte tartışacakları çok az ortak sorunları vardır. Üniversite, fakültelerden ve milletlerden oluşan görüntüsüyle, konuk sıfatıyla ağırlandığı kilise veya manastırlarda toplanmaktadır. Bunlar, Dominikenler¹⁰ veya Fransiskanlere¹¹ konuk olmaktadır. Üniversitenin naip olan veya olmayan hocalarından oluşan genel kurulu da burada toplanmaktadır. Ardından bir üniversite başkanı da ortaya çıkmıştır: O da Sanatlar Fakültesi'nin rektörüdür. Bu fakülte, önceliğini, üye sayısının çokluğuna, onu harekete geçiren zihniyete ve hepsinden önemlisi, mali rolüne borçludur. Üniversite maliyesini yöneten fakülte rektörü, genel kuru la başkanlık etmektedir. Yüzyılın sonunda loncanın başı olarak kabul edilmiştir. Bu konumunu, ileride sözü edilecek olan laikler ile tarikat üyeleri arasındaki mücadeleler esnasında kesin olarak kazanmıştır. Fakat yetkisi zaman içinde hep sınırlı kalacaktır. Yeniden seçilebilir olmakla birlikte, görevi yalnızca üç aylık süre için geçerlidir (Goff, 2006:105).

Paris Üniversitesi bir hocalar loncası olduğundan, kuralları koyan ve zaman içinde çeşitli yetkileri de kendi bünyelerine geçirenler bu grup olmuştur; okumakta olan lisans öğrencileri tüm diğer lonca sistemlerinde olduğu gibi çırak olarak kabul edilmişlerdir. Ortaçağ üniversiteleri yerelden ziyade, bütün Avrupa'ya hitap eden kurumlardı, nereden gelirse gelsin her hür vatandaş bu kurumlara kabul edilirdi (Hunt,1966:158). Bu loncalar dersler, sınavlar, verilecek unvanlar, öğrencilerin uyacakları kurallar ve kendi kendilerini yönetmek ve bu yöneticileri seçmek gibi konularda yetkiliydiler. Bu yetkilerin başında, hocalık yapma yetkisi vermenin (*licentia docendi*) üniversite şansölyesine geçmesi gelir, zaman içinde onların da yetkileri üniversiteye geçmiştir (Heer, 1961: 246). Bologna Üniversitesi'nde ise lonca öğrencilerin elindeydi ve hocalar bu kurumun tamamen dışındaydı. Bu üniversitede İtalyanlar ve diğerleri diye gruplanmış iki ana federasyonun altında birçok lonca vardı

¹⁰ Dominikenler: Bunlar Din Kardeşleri Vaizleri Tarikatı olarak bilinmektedir. Bir diğer adı da Black Fairs'dır Ayrıntılı bilgi için bkz. Goff, 2008: 161.

¹¹ Franciscan: Bunlar da Küçük Din Kardeşleri Tarikatıdır. Bu tarikatların üyeleri diğerleri gibi yalnızlık içersinde değil de halkın içinde yaşamaktaydılar. Ayrıntılı bilgi için bkz. Goff, 2008:161.

(Goff, 2008: 248). Kontrol öğrencilerde olduğundan hocaların denklığı, görevlerini yerine getirmediğinde onlara verilecek cezalar, sevilmeyen hocaların boykot edilmesi gibi konularda onlar karar veriyorlardı. Zaten hocaları da para ile tutuyorlardı. Hocalar, şehir dışına çıkacakları zaman onlardan güvence olarak para ödemelerini istiyorlar, müfredatı yetiştiremediklerinde, dersi yavaş anlattıklarında veya bazı bölümleri atladıklarında, derslere gelmediklerinde veya geç geldiklerinde ya da uygunsuz davranışlarda bulduklarında cezaları öğrenci loncaları veriyordu (Coulton, 1955:395). Oxford ve Cambridge hocaların oluşturduğu loncalardı ve bu üniversitelerde de milletler sistemi vardı; iki temel grup Boreales-kuzeyliler (İskoçları da kapsıyordu) ve Australes yani güneylilerdi, ki bu gruba Galliler ve İrlandalılar dahildi; fakat İngiltere'de bu sistem kısa zamanda ortadan kalktı (Heer,1961:246).

Bu örgütlenme, çoğu zaman önemli değişikliklerle birlikte diğer üniversitelerde de karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Oxford üniversitesinde tek bir rektör yoktur. Üniversitenin başı şansölye'dir, ama daha önce gördüğümüz üzere, kısa bir süre sonra meslektaşları tarafından seçilecektir. Millet sistemi Oxford'da 1274'ten itibaren ortadan kalkmıştır. Kuşkusuz bunun açıklaması, üniversite mensuplarının esas olarak bölgesel kaynaklı olmalarıdır. Bu tarihten sonra artık Kuzeyliler veya Boreales - İskoçları da kapsamaktadır- ve Güneyliler ve İrlandalılar aynı gruplar oluşturmamaktadırlar. Bologna'daki ilk özgün yan, hocaların üniversiteye mensup olmalarınıdır. Üniversite loncası yalnızca öğrencileri kapsamaktadır. Hocalar "doktorlar collegium'unu" oluşturmaktadırlar. Bu üstünlük, bu iki organizmanın uygulamada birleşmiş olmaları nedeniyle, yüzyıl boyunca güçlenmiştir. Çoğu zaman kurumun başında tek bir rektör vardır (Goff, 2006:106).

Kolej sistemi ise ilk önce Paris Üniversitesi'nde ortaya çıkmıştır. (Heer,1961:250). Bu kurumlar, fakir öğrencilerin barınması ve eğitimlerini sürdürmeleri için zengin hayırseverler veya bazı Kilise mensupları tarafından kurulmuştu. Kolej sistemi ile üniversitelerin mülkleri olmuş ve yerleşik düzene geçiş başlamıştır. Bu yerleşik düzen içinde kitap bağışları ile üniversite kütüphanelerinin de tohumu atılmış oluyordu. Paris Üniversitesi'nde neredeyse en kalabalık öğrenci grubu İngilizlerdi ve Paris'in etkisi Oxford ve Cambridge üniversitelerinin şekillenmesinde büyük rol oynamıştır. Kolej sistemi, Fransız üniversitelerinde köklü ve uzun ömürlü olmamış ve Fransız Devrimi ile tamamen ortadan kalkmıştır. Halbuki İngiltere'de kolej sistemi halen devam etmektedir. Bu kolejler, dört köşe bir avlunun etrafında oluşan barınma ve yaşam alanları ile tipik İngiliz kolej mimarisini meydana getirmişlerdir (Hunt, 1966: 165) .

Sınav Sistemi

Üniversite statüleri, aynı zamanda eğitimin örgütlenmesini de düzenlemektedirler. Bunlar eğitimin süresini, ders programlarını, sınav koşullarını düzene bağlamaktadırlar.

Öğrencilerin yaşına ve eğitim süresine ilişkin bilgiler çelişkilidirler. Ortaçağ'da eğitim sınıfları çok iyi ayrılmamıştır: Ortaçağ üniversiteleri yalnızca yükseköğretim kurumları değildir. Bizim ilk ve ortaöğretimimiz de orada kısmen verilmekte veya onun tarafından denetlenmekteydi. Kolej sistemi, 8 yaşından itibaren öğrenci kabul ederek, bu karışıklığı daha da artırmıştır. Üniversitelerdeki temel eğitimin -sanatlar eğitimi- kabaca 6 yıl sürdüğü ve buraya 14-20 yaşları arasında devam edildiği söylenebilir; Paris'te Robert de Cousson'un statülerinin hükme bağladığı durum budur. Bu eğitimin iki aşaması bulunmaktaydı: Yaklaşık iki yıl sonunda ulaşılan bakalorya¹² ve eğitimin sonunda alınan doktora. Tıp ve hukuk bundan sonra, 20-25 yaşları arasında öğrenilmekteydi. Paris Tıp Fakültesi'nin ilk tüzükleri, tıpta lisans veya doktora elde edilebilmesi için -sanat ustalığı elde edildikten sonra- 6 yıllık bir eğitimin gerektiğini hükme bağlamaktadırlar. Nihayet ilahiyat daha uzun soluklu bir iş olmaktaydı. Robert de Courson yasaları 8 yıllık bir eğitim ile doktora derecesini elde edebilmek için en az 35 yaş hükmünü getirmektedir. İlahiyatçının eğitim süresi 15-16 yıl sürmüştür benzerdir. İlk altı yıl boyunca yalnızca dinleyiciyken, daha sonra staj yapmak zorundadır (Goff, 2006:107).

Yüksek öğrenimde uygulanan programlara gelince, eğitimde esas olarak metinlerin yorumuna dayalı olduğundan, tüzüklerde üniversite programlarındaki eserler de zikredilmektedir. Bu alanda da yazarlar zamana ve mekâna göre değişmektedirler. Sanatlar Fakültesi'nde, en azından Aristoteles'in eserinin hemen hemen tamamının yorumlandığı Paris'te mantık ve diyalektik öne çıkmaktadır; Bologna'da ise Aristoteles'ten sadece parçalar açıklanır ve esas olarak, Cicero'nun *De Inventione'si* ve *Herrenius' a Hitabet'i*yle hitabet üzerinde durulur ve başta Eklides ile Ptolemaios'un matematik ve astronomi bilimleri incelenir. Din hukukçuları için Gratianus'un *Decretum'u* temel ders kitabıdır. Bologna'lılar buna IX. Gregorius'un *Deeretales'ini*, *Clementines'i* ve *Extravagantes'i* eklemektedirler. Medeni hukuk alanında yorumlar üç bölümlü *Pandeetea* üzerinde olmaktadır: *Digestum Vetus*, *Infortiatum* ve *Digestum Novum*; ayrıca *Yasalar* ve Iustinianus'un *Novellae'sinin* Latince çevirileri olan *Institutiones* ile *Authentica' dan* oluşan ve *Volumen* veya *Volumen Parvum* denilen bir inceleme derlemesi de yorumlanmaktaydı. Bologna'da bunlara Lombard yasalarının derlemesi olan *Liber Feudorum* da eklenmekteydi. Tıp Fakültesi, Afrikalı Constantinus tarafından XI. yüzyılda derlenen ve Hippokrates ile Galianus'un eserlerini kapsayan, sonradan İbn Sina'nın *Kanun'u*, İbn Rüşd'ün *Colliget* veya *Correitorium'u*, Razi'nin *Almansor'u* gibi büyük Arap külliyatlarının da eklendiği, bir metinler derlemesi olan *Ars Medeeinae'ye* dayanmaktaydı. İlahiyatçılar, Kitabı Mukaddes'in yanına temel metinler olarak, Pierre Lombard'ın *Hikmetler Kitabı'nı* ve Obur Pierre'in "*Historia Seholatiea'sı* adlı eserini katmaktadırlar (Goff, 2006:107; Gül, 2009:107) .

¹² Bakalorya: Üniversitelerde alınan ilk derece. Bkz. Burke, ,2000: 91-92; Schwings, 1992: 196-200.

Ortaçağ'da hukuk alanında Bologna, tıpta Salerno, doğa bilimlerinde Oxford, ilahiyatta Paris Üniversitesi en ileri düzeydeydiler. Fransızlar "İtalyanlar'ın papası, Almanlar'ın imparatorluğu varsa Fransızlar'ın da bilgisi-eğitimi var" derlerdi. Tıp bilgisi açısından Alpler'in güneyindeki bazı merkezlerdeki anatomi ve cerrahi alanındaki katkılar göze önüne alınmazsa bilgilerin tamamı Doğu'ya ve Antikçağ'a aitti (Erol, 2005:89) .

Sınavlar ve unvanlar konusuna gelince, burada da her üniversitenin kendi adetleri vardır ve bunlar zamanla değişmişlerdir. Bunlara en önemli iki örnek olarak şunları verebiliriz: Bunlardan biri Bologna'da hukuk, diğeri de Paris'te sanat okuyana aittir. Bologna'lı yeni doktora sahibi, derecesini iki aşamada elde etmekteydi: Asıl sınav (examen veya examen privatum) ve kamu sınavı (conventus, conventus publicus, doctoratus); bu ikincisi daha çok bir unvan verme töreni niteliğindeydi. Özel sınavdan belli bir süre önce, aday kendi milletinin consiliarus'u tarafından rektöre takdim edilmekte ve danışman onun yasalar tarafından belirlenen koşulları yerine getirdiğine ve onu sınavdan geçireceklere rüşvet vermeyeceğine yemin etmekteydi. Sınavdan önceki hafta içinde, hocalardan biri onu baş diyakozla takdim etmekte ve sınava girecek kapasitede olduğuna garanti vermektedir. Aday, sınav sabahı Ruhü'l-kudüs ayinine katıldıktan sonra, doktora sahipleri kurulu önüne çıkmakta ve içlerinden biri ona yorumlaması için iki pasaj vermektedir. Bu yorumu hazırlamak için evine çekilmekte ve hazırlığını akşama, halka açık bir yerde (çoğu zaman katedralde), müdahale hakkı olmayan baş diyakozun da bulunduğu bir doktora sahipleri jürisine sunmaktaydı. İstenilen yorumdan sonra, yüksek bilginlerin sorularına cevap vermektedir (Goff, 2006:112; Rait,1918: 51) . Bunlar daha sonra kendi aralarında toplanıp, oy vermektedirler. Karar çoğunlukla alınmakta, baş diyakoz sonucu açıklamaktadır. Sınavda başarılı olan aday lisans mezunu olmakta, ama doktora unvanını alamamaktadır; bu unvanı ve hocalık yapma hakkını ancak kamu sınavından sonra elde edebilmektedir. Lisans mezunu o gün katedrale gösterişli bir alayla götürülmekte, orada bir söylev verip, hukukun herhangi bir alanı konusundaki tezini okumakta, daha sonra bunu, ona saldıran öğrencilere karşı savunmaktaydı; böylece ilk kez bir üniversite tartışmasında hoca rolü oynamaktaydı. Baş diyakoz bundan sonra ona resmen öğretim yapabilme belgesini vermekte ve ona görevinin alametlerini teslim etmekteydi: Bir kürsü, açık bir kitap, altın bir yüzük, bir külah veya bere (Goff, 2006: 112; Rait, 1918: 51) .

Üniversitelerdeki müfredat programında yedi temel sanat ilk basamaktı ve o da kendi içinde trivium-gramer, retorik, mantık ve quadrivium-aritmetik, geometri, müzik, astronomi eğitiminden oluşuyordu. Eğitim süresi ustalık-mastır için yedi yıldır ve henüz bunu almamış olanlara "baccalaureus" denmekteydi (Coulton, 1955:396). Sadece gramer mastırı için diğer tüm sanatları tamamlama zorunluluğu yoktu. Öğrenci mastır unvanını aldığında bu çifte seremoni ile olurdu; diğer meslek loncalarında da yükselme sınavlarında olduğu gibi zanaatını öğrendiğini bir örnekle kanıtlanması istenir, yetkililerin önünde gerekli yazılı egzersizleri sunan aday, örnek

ders vererek yetkinliğini kanıtladığında kendisine bu işi icra etmeye yetkisi olduğunu göstermek üzere sembolik şeyler verilirdi. Bu bazen bir şapka verilme seramonisi olur ya da gramer öğretmenliği için artık hoca olduğunu ve gerekirse öğrencileri dövmeye yetkisi olduğunu belirten "palmer" -bir ucu yassı sopa- verilirdi (Coulton, 1955:396).

İhtisas alanlarına ve üniversitelerine göre farklı sınav basamakları ve seremoniler vardı; fakat esas olan unsurlar şunlardı: Yetkililerin önünde mesleki yetkinlik sınavı ki bu tezini her gelen ve onunla tartışmaya girene karşı savunmayı da içeren herkese açık bir sözlü savunma, bunun başarıldığına dair çeşitli sembollerin adaya verilmesi ve kutlamalar. Üniversiteye eğitim için gelen ve burada eğitim gören öğrencilerin çok azı "bachelor" lisans veya mastır derecesini alıyorlardı, bazıları gençlik heyecanları peşinde koşuyor, kimileri de farklı hocaların peşinde değişik dersleri izliyor; fakat bir türlü sınavlara girecek disiplinli ve zorlu çalışmayı tamamlayamıyordu. Mastır unvanını alan her öğrenci şart koşulduğu üzere zorunlu olarak üniversitede iki yıl hocalık yapıyordu. Ustalık derecesini alan adaylar daha sonra tıp, hukuk veya ilahiyat alanında doktora yapabiliyorlardı. Sanat eğitimi bu dallar için genel olarak kabul edilmiş zorunlu ön eğitimdi. Tıp ve hukuk alanları için Paris Üniversitesi'nde altı yıl daha eğitim görmek gerekiyordu. Kıta Avrupa'sında ustalık daha çok hukuk alanında alınmaktaydı, bu dal çok önemliydi. Hukuk eğitimi medeni hukuk veya dini hukuk alanındaydı. Öğrenciler nispeten daha yaşlıydılar ve bu konuda eğitim görenlerin çok sayıda ve daha pahalı kitaplara ihtiyacı vardı (Coulton, 1955:395-396). İlahiyat eğitimine kabul edilebilmek için gerekli koşullar zordu ve ihtisaslaşmak için sekiz yıl gerekiyordu.

Parisli genç sanat mezunlarına bir derece verilmekteydi. Bunu kesin bir şekilde iddia etmek mümkün olmasa da, öğrencinin "determinatio" denilen bu ilk sınavdan sonra bachelier [bakalorya sahibi] olması mümkündür. İlk sınavdan önce muhtemelen iki sınav daha yapılmıyordu. Adayın öncelikle, Büyük Perhiz (oruç günleri yani Paskalya) yortusu öncesinde, bir hocayla tartışması gerekiyor, sınav da Büyük Perhiz'de yapılmıyordu. Eğer bundan başarılı çıkarsa, diğer sınavlara kabul edilmekteydi; bu sınavda tüzüklerin öngördüğü koşulları yerine getirdiğini kanıtlamak ve hocalardan oluşan bir jürinin sorularına cevap vererek, programda yer alan yazarları bildiğini göstermek zorundaydı. Büyük Perhiz yortusu esnasında bir dizi ders vermekteydi; bu derslerde üniversite kariyerini sürdüreceği kapasitede olduğunu göstermeliydi. İkinci aşama: Lisans ve doktora götüren esas sınav. Burada da birçok aşama bulunmaktaydı. Bunların en önemlisi bir dizi yorumdan ve şansölye veya şansölye naibinin başkanlığındaki dört hocadan oluşan jürinin önünde sorulara cevap vermektir oluşmaktaydı. Başarılı olan aday, birkaç gün sonra, yalnızca formaliteden ibaret olan bir konferans vereceği tören esnasında, lisansını şansölyeden resmen almaktaydı. Bundan yaklaşık altı ay sonra, fiilen doktora sahibi olmaktaydı. Bu sınavın arifesinde, "akşam duası" denilen resmi bir tartışmaya katılmaktaydı. Daha sonra fakülte mensuplarının önünde açılış dersini vermekte ve

derecesinin alametlerini almaktaydı. Üniversite tüzükleri son olarak da diğer loncaların örneğine uygun olarak, üniversite loncasının ahlaki ve dinsel iklimini tamamlayan bir dizi hüküm içermektedirler (Goff, 2006: 113).

Öğrencilerin kampüsteki yaşamlarına gelince, genellikle sabah 6'da kalkarlar ve nadiren kahvaltı ettikten ve ellerini yüzlerini yıkadıktan sonra derse giderlerdi. Sabahları genelde üç ders olurdu, bunu saat 10'da yemek arası izlerdi, daha sonra 5'e kadar öğrencinin istediği izleyebileceği diğer dersler vardı (Coulton, 1955:408; Heer, 1961:257). Sabah dersleri resmiydi ve önemliydi, akşamları kolejlerde ve yurtlarda gündüz alınan derslerin tekrarı yapılırdı. Mum pahalı olduğundan gün ışığından yararlanılır ancak ekonomik durumu çok iyi olan öğrenciler bu olanağa sahip olurdu. Öğrencilerin sınavlara girebilmeleri için belli bir düzeyde zorunlu derslere katılmış olmaları gerekirdi. Ancak hocası tarafından yeterliliğine inanılan öğrenciler sınava alınırlardı.

Ortaçağ'daki üniversite öğrencilerinin yaşamları incelendiğinde; öğrencilerin yaşları, alışkanlıkları, yaşamları ve de ekonomik durumları açısından geniş bir yelpaze oluşturdukları görülür. Maddi durumu iyi olan öğrencilerin yanı sıra fakir öğrenciler de vardı. İngiltere'de sadece dilenme izni olanlar dilenebiliyordu, diğerleri ya yaz aylarında hasat zamanı tarlada çalışıyor veya daha zengin bir öğrencinin yanında onun olanaklarından faydalanıyordu. Bazıları bu olanakları geniş öğrencilere "sevitor" veya "sizar" olarak hizmet ediyor ya da kolejlerde çeşitli işlerde çalışıyorlardı (Coulton, 1955:406-407). Fakir öğrenciler, aynı zamanda "Hayır Sandığı"ndan faizsiz para ödünç alabiliyorlardı. Pek çok öğrencinin okul giderlerini başka bir kişi ödemekteydi; bu bir zengin veya ruhban sınıfına ait biri olabildiği gibi öğrenci kuruluşu da olabilmekteydi (Heer, 1961:257). Chaucer'in Genel Prolog'undaki Oxfordlu üniversite öğrencisi de bu fakir çalışkan öğrencilerdendir. Atı bir tırmık kadar zayıftır, kendisi de pek hallice görünmemektedir, üstü başı eski püsküdür. Onun masraflarını karşılayan dostu para verdiğinde bunu öğrenimi için yardımcı olacak kiptalara harcamayı tercih etmektedir.

Bu örnek, üniversite mensuplarının feodal veya senyörlük türünde ya da kapitalist türdeki gelirlerle geçinen toplumsal gruplara katıldıklarını göstermektedir. Aynı anda, fakültelerin mayası olan mütevazı konumdaki öğrenci kaynağı da kurumaktadır. Artık bu konumdaki öğrencilerde yalnızca bir koruyucunun bakımına sığınanlar, üniversitede oku yapabilecekler veya entelektüel tutkuları ikinci derecede kalan Villo gibi bir hayata razı olanlar üniversiteye devam edeceklerdir. Padova Üniversitesi'nin medeni hukuk doktorlarının ilginç bir kararı, hocalarla öğrenciler arasındaki ilişkilerde ortaya çıkan bu değişmeyi aydınlatmaktadır. Yasalara 1400 yılında yapılan bir eklemeye, hocalar hesabına alınan üniversite harçlarına "eşel mobil" sistemi getirilirken, burslu öğrencilere ödenen miktarlar sabit kalmıştır. Bu

üniversite politikası, Batı Avrupa'da kendini XIV. yüzyılın ikinci yansında gösterecek olan bütüncül bir hadisenin içerideki yerini almaktadır.¹³

Üniversite mensuplarına gelince onlar da, bir tür aristokrasi haline gelebilmek için, Marc Bloch'un anlattığı üzere, grupların ve bireylerin, soyluluğa dahil olabilmek için benimsedikleri alışılmış yollardan birine başvurmak, soylulara özgü bir yaşam tarzı sürdürmeye başlamışlardır. Kıyafetlerini ve görevlerine ilişkin unvanları soyluluk simgeleri haline getirmişlerdir. Kürsünün üzerine çekilen ve giderek daha fazla senyörlük edası taşıyan tente, onları soyutlamakta, yüceltmekte, ihtişamlı kılmaktadır. Uzun bir cüppe, kürk külah, çoğu zaman samurdan bir yakalık ve hepsinin üstüne, Ortaçağ'da toplumsal merteye ve güç simgesi olan uzun eldivenler giymektedirler (Goff, 2006:173).

Bologna Üniversitesi rektörlerine de kısa bir süre sonra, yasa ile soylu bir hayat sürdürme zorunluluğu getirilmiştir ve bunların arasında Burgonya dukleri ve Bade markileri ailelerinden gelenlere rastlanmaktadır. Silah taşıma ve beş kişilik bir muhafız grubunun eşliğinde dolaşma hakkına sahiptirler. Daha az itibar gören Sanatlar Fakültesi mensupları ise askerlik yapmama ayrıcalığını elde etmişler ve öğrenciler de eğer yeteri kadar zenginlerse, askere kendi yerlerine başka birini gönderebilmektedirler. Hoca (üstat, usta) unvanında da anlamlı bir değişme meydana gelmektedir. Başlangıçta, XII. yüzyılda ustabaşı, atölye şefidir. Okul hocası, tıpkı diğer zanaatkârlar gibi bir ustadır. Unvanı şantiyedeki görevini belirtmektedir. Kısa bir süre sonra bir şan ve şeref unvanı haline gelmiştir. Petit-Pont adlı kişinin, İngiliz kırlarının derinliklerinden Paris'e yazdığı mektupta, o kadar ihtimam gösterilen unvanıyla onu selamlamayı ihmal eden yeğenini terslemiştir bile. Bir XIII. yüzyıl metninde şu şekilde bilgiler verilmektedir:

"Hocalar yararlı olmak için değil, Rabbi -yani İncil metnine göre senyör olmak için ders verirler." Magister XIV. yüzyılda *dominus'un*, senyörün eşanlamlısı haline gelmektedir. Bolognalı hocalar belgelerde *nobiles viri et pirmarif.cives-(soylu adamlar ve başlıca yurttaşlar)* olarak ve gündelik hayatta da *do-o mini legum* (hukukçu efendiler) olarak adlandırılmaktadırlar. Öğrenciler, en beğendikleri hocalarına

¹³ Fiyat artışları karşısında yönetici ücretleri dondurmaya çalışmakta, hayat pahalılığı ile buna bir eşel mobil sistemiyle uyum sağlayacak ücretler arasındaki bağlantıyı kabul etmemektedirler; bu arada rant, toprak vergisi ve kira geliri elde edenler, gelirlerini hayat pahalılığına uydurmayı çoğu zaman başarmaktadırlar. Bu uyum sağlama işlemi ya bu cins gelirlerin aynı olarak hesaplanması ya da ayar parası cinsinden hesaplanan ödentileri reel paraya çevrilmesi yoluyla gerçekleştirilmektedir. Bu örnek, üniversite mensuplarının feodal veya senyörlük türünde ya da kapitalist türdeki gelirlerle geçinen toplumsal gruplara katıldıklarını göstermektedir. Zaten üniversite hocalarının kaynaklarının büyük bölümünü bu cins gelirlerden sağlamaktadırlar. Öncelikle kilise tarafından tahsis edilen maaşlar, bunun yanında taşınmaz mallara, evlere ve toprağa yapılan yatırımlar başlıca gelir kaynaklarıdır. Bologna Üniversitesi *cartularis'i* özellikle XIII. yüzyılın sonunda önemli üniversite servetlerinin oluşmasını izleme olanağı vermektedir. Bkz. Goff, 2006: 170.

"*dominus meus*" yani "efendim", "senyörüm" demektedirler ve bu unvan yasallık bağlarını çağrıştırmaktadır (Goff, 2006:175).

Üniversitelerin bu şekilde aristokratlaşması, kolejlerin gelişmeleri için de belirgin hale gelmiştir. Hayır kurumu olan kolejler, başlangıçta çok küçük bir ayrıcalıklı azınlığı bünyelerinde barındırmış ve söylendiği gibi eğitim merkezleri de olmamışlardır. Bunlardan bazıları bazı eğitim konularını sahiplenmişler, örneğin 1251'de Robert de Sorbon tarafından kurulan kolej sonunda İlahiyat Fakültesiyle birleşerek adını Paris Üniversitesi'ne vermiş, burada şunu da belirtmeliyiz ki; Paris şehrinin daha önceden "ville, cite ve université" gibi isimlerle anılmasında Paris şehrinin üniversite kenti olarak kabul edilmesinde etkili olmuştur (Benevolo, 2006:63). Oxford ve Cambridge üniversiteleri bugün de büyük kısmıyla ayakta duran bir sisteme uygun olarak, eğitim sisteminin temeli haline gelen kolejlere dağılmışlar; ama yine de bu kurumlar genellikle geriye yönelik olarak kendilerine oynatılmak istenilen role sahip çıkamamışlardır. Bunlardan çoğu hızla ün kazanmıştır. Paris'teki Sorbonne ile Harcourt (1280) ve Navarre (1304) kolejleri; Bologna'da 1301'de Kardinal Alborno tarafından kurulan İspanya koleji; Oxford'da Balliol (1261-1266), Merton 1263-1270), University (1280'e doğru), Exeter (1314-1316), Ori1324), Queen's (1341), New College (1379), Lincoln (1429), Oxford'da Magdalen (1448); Cambridge'de Peteruse (1284), King's Hall, Michaelhouse (1324), University 1326), Pembroke (1347), Gonville (1349), Trinity Hall (1350), Corpus Christi (1352), Godshouse (1441-1442), King's College (1448), Queen's College (1448), S. Catharine's (1475), Jesus (1497) kolejleri. Fakat, kendilerine ait binaları bulunmayan bazı eğitim dallarını doğal olarak bünyelerine çeken bu kuruluşlar, yine de haklarında oluşturulmuş geleneksel imgeden çok farklı bir görünüme sahip işletmelerdi (Goff, 2006:179). Bunlar bir senyörlüğün merkezi haline geliyor, önce civarda ev kir alıyor veya satın alıyor, sonra bu işi çevredeki kırsal alana ve köylere yayarak, onları ticari olarak işletiyorlardı. Mahalle üzerinde yargı yetkilerini kabul ettiriyor, sokaklardaki trafiği düzenliyor, binalarında -özellikle Paris'te- yargıç ailelerini, en başta da parlamentoda yer alanları barındırıyorlardı. Böylece Sorbonne mahallesi Paris'in "hukuki olarak kapalı" alanlarından biri haline gelmiştir. Kolejler eski manastırların tarzına geri dönmektedir. Bunlar, üniversitelerdeki aristokratlaşmayı belirginleştirmiş ve üniversitelerin dışı kapalı niteliğini güçlendirmiştir. Üniversite üyelerinin ve eğitimin bir oligarşiyle - özellikle ruhban oligarşisi- el altından uzlaşmalarını da sağlamışlardır. Böylece üniversitelerin kendileri, dünyevi hayata kök salmış güçler haline gelerek, ekonomik kaygıları lonca işlerinin yönetimini aşan mülk sahipleri, senyörlükler oluşturmaktaydılar. Loncanın alameti olmuş mühürler artık bu senyörlük yöneticisinin arması haline gelmekteydi (Goff, 2006:179-180).

Üniversiteler, bu iki yüzyıl içerisinde uluslararası niteliklerini de kaybetmeye başlamışlardır. Bunun başlıca nedeni, personel ve öğrencileri giderek daha büyük ölçekte ulusal veya hatta bölgesel tabandan devşirilen, çok sayıda yeni üniversitenin kurulmasıdır. XIII. yüzyıldan itibaren İspanyol reconquista'sının ilerlemesi ve İberyalı

hükümdarların otoritelerini sağlamlaştırdığı yarımadada, içlerinden bazıları eskiden beri var olan okulları geliştirdiler de artık Bologna, Paris ve Oxford'dakiler gibi olmamıştır. Bunlar, çoğu zaman hükümdarlar ve papaların katkıda buldukları gerçekten yeni kuruluşlardır. Palencia'da bir üniversite kurma girişiminin başarısız olmasından sonra, Salamanca Üniversitesi, IX. Alfonso ve Leon'un gayretleriyle 1220-1230 arasında doğmuştur (Yener, 2005:219).

Kendi de ünlü bir bilgin olan X. Bilge Alfonso'nun ilan ettiği 1254 tarihli ferman ve Papa IV. Alexandre'nin 1255 tarihli teyit fermanıyla, bu üniversite, yerleşik hale gelmiştir. Daha sonra birbiri ardına Lizbon ve Coimbra (1290), Lerida (1300), Perpignan (1350), Huesca (1354), Barcelona (1450), Zaragossa (1470), Palma de Majorca (1483), Siguenza (1489), Alcala (1499), Valencia (1500) üniversiteleri kurulmuştur. Hareket XIV. yüzyıldan itibaren Orta, Doğu ve Kuzey Avrupa ülkelerine ulaşmıştır. Prag Üniversitesi 1347'de, öncelikle kendi Bohemya krallığını kayırmayı amaçlayan IV. Karl'ın talebi üzerine, Papa VI. Clementius tarafından kurulmuştur. Bunu, V. Urbanus tarafından 1365'te kurulan, 1383'de III. Albe'dan yeniden kurulan Viyana; Kolonya (1388); 1409'da Prag'daki bunalımlar doğan Leipzig; Rostock (1419); 1454'te kurulan Trier; Greifswald (1456), Brigg Friburg (1455-1456), Bale (1459); Büyük Kazimir tarafından 1364'te kurulan MCo. Üniversitesi, 1397-1400'de Ladislav Jagellon tarafından yeniden kurulmuştur. XIV. ve XV. yüzyıllarda kilise, bu üniversiteyi canlandırmaya girişmişlerdir (Goff, 2006:189).

1246'da Siena'daki üniversite, 1357'de İmparator IV. Karl'ın fermanıyla kurulmuştur. Sonradan 1408'de Papa XII. Gregorius'tan sağlanan yeni ayrıcalıklarla bir kez daha kurmuştur. Kâğıt üzerinde 1248'de kurulan Piacenza Üniversitesi, 1398'de Gian-Galeas Visconti tarafından canlandırılmış, bunun ardından Milano devletinin entelektüel merkezi haline gelmiş ve bu rolünü 1412 yılında, kuruluşu 1361'e geri giden Pavia Üniversitesi'ne bırakmıştır. Floransa Üniversitesi 1349-1472 arasında ilk hümanist merkez olarak önemli bir rol oynamış, ama Muhteşem Lorenzo bu dönemde, devletin üniversite merkezi olarak 1343'ten beri var olan Pisa'yı Floransa'ya tercih etmiştir. Este ailesi, 1391'de Ferrara'da kurulmuş olan üniversiteyi 1430'da yeniden canlandırmıştır. Piemonte dükü 1405'te Torino'da bir üniversiteye sahip olmuş ve bu üniversitenin kaderinde büyük değişimler yaşanmış, Aragon ve Sicilya kralı Muhteşem Alfonso, Papa IV. Eugenius'un yardımıyla 1444'te Catania'da bir üniversite kurmuştur (Goff,2006:189-191).

Son olarak üniversitelerin bölgeselleşmelerine örnek olarak Fransa'yı gösterebiliriz. Daha XII. yüzyılda bile hatırı sayılır haldeki okul merkezlerinden oluşan Paris, Montpellier ve Orleans üniversitelerinin, tarihi karanlık olan Angers Üniversitesi'nin yanı sıra Toulouse, bilindiği üzere, 1229'da Albililer sapkın hareketine karşı mücadele etmek üzere kurulmuştur. Büyük ölçüde askeri olaylara bağlı olarak ortaya çıkan diğer kuruluşlar, ancak geçici ya da karanlık üniversiteler yaratmışlardır. 1303'te VIII. Bonifacius tarafından kurulan Avignon ancak papaların ikameti

sırasında refaha kavuşmuştur. 1332'de kurulan Cahors Üniversitesi kısa ömürlü olmuş, veliht II. Humbert tarafından kurulan Grenoble Üniversitesi 1339'dan sonra bitkisel hayata girmiş; imparatorluk üniversitesi olan Orange, yalnızca 1365-1375 arasında başarılı olabilmıştır. Tıp alanında uzmanlaştığı için Montpellier'in yanı sıra Fransız topraklarının veya Fransa ekseninde yaşayan bölgelerin büyük entelektüel merkezi Paris 'tir. Fakat üniversite sayısındaki bu artış, en büyüklerinin hocalar ve öğrenciler açısından uluslararası karakterini yok etmediyse bile, en azından zayıflatmıştır (Goff,2006:192).

Üniversitelerde giyilen kıyafetlere gelince; Heidelberg'de uzun cübbeler vardı. Bunların boyu Ortaçağ'ın sonuna doğru uzamış ve renk konusundaki serbestliğe kısıtlama getirilerek siyah zorunlu hale gelmiştir. Cambridge'deki her kolej için farklı amblemler ve renklerden oluşan kıyafetlerse halen kullanılmaktadır. Hocalar için resmi akademik kıyafet olan cübbe, kapişonu ve kürkten süslemeleri olan bir üst giysisiydi; daha sonraları bu geniş kollu giysi lisans öğrencileri tarafından da kullanılmıştır. XIV. yüzyıl ortalarında daha üstün görülen fakültelerin doktoralı akademisyenleri daha çarpıcı renkleri tercih etmeye başlamışlardır ki, bu da genellikle kırmızı veya morun tonlarıydı. Paris Üniversitesi'nin rektörleri eflatun veya mor cübbe giyerlerdi ve etrafı kürklü kapişonları vardı. Kapişonlar, Ortaçağ'ın çetin iklim koşulları ve çok az gelişmiş ısıtma yöntemleri karşısında geliştirilmiş süsten ziyade işlevsel bir elbise unsuruydu. "Biretta" (köşeli) veya "pileum" (yuvarlak) şapkalar mastır derecesini simgelerdi, üstün kabul edilen fakülteleri doktoralı mensupları da bunların kırmızı veya mor olanlarını giyerlerdi. Zorunluluk olmadığına daha sade dini kıyafetler de derslerde giyilebiliyordu. Üniversitelilerin kıyafeti konusu aslında sadece bir örtünme sorunu değildir; aynı zamanda kimlik ve aidiyet konusuyla yakından ilişkilidir. Bazı ortaçağcılar tüm öğrencileri başlarının traşı ve statüleri dolayısıyla ruhban sınıfına aitmiş gibi değerlendirirken, diğerleri bu statünün sadece saç traşı seremonisinin piskopos tarafından yapıldığında ve cinsellikten arınmış bir yaşam sürdüren öğrenciler için geçerli olduğunu ve tüm öğrencileri kapsamadığını belirtmektedirler. Genelde tüm öğrenciler ruhban sınıfına ait değillerdi ve bu, giyimlerindeki bazı semboller ve giysilerle ifade ediliyordu.¹⁴

Bir genelleme yapacak olursak; Avrupa'da, Romalıların Eski Yunan'dan miras aldıkları müfredat programını kullanılmıştır. Kilise papazları kendi kültürel dilleri olarak Latinceyi korumuş ve Yedi temel Bilim olarak dilbilgisi, belagat ve diyalektik derslerini kapsayan trivium ile aritmetik, geometri, astronomi ve müzik derslerini kapsayan quadrivium derslerinden oluşan sistematik sınıflandırmaya yer vermişlerdir. Karolenj Rönesansı, yürürlükte olan Latincenin kullanımını sadeleştirip, birçok klasik

---

¹⁴ Aynı eser, s. 192; Ayrıca üniversiteler, görkemli açılışları sırasında serbest sanatların esin kaynağı olan kutsal ruh için de ayin yapmamaktaydılar. Böylece gelenekçi ve dengeli bir inanç sistemi ortaya çıkmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Goff, 1999: 116.

yazarın çalışması yanında kitapları araştırıp incelemeye dayalı bir kültürü yeniden ortaya koymuştur (Goff, 2005:54-55).

Batı, İspanya ve Güney İtalya boyunca Grek ve Arap etkisi altında kalmıştır. XII. yüzyılda Norman krallarının, XIII. yüzyılda ise imparator II. Frederich'in egemenliği altında olan Palermo sonrasında Salerno ve Montpellier 'deki tıp öğretimini teşvik eden Grek, Arap ve Latin kültürlerinin birbirlerinin içinde eriyip kaynaştığı bir yer haline geldi (Goff, 2005:54-55; Compayre, 1893:28).

Daha sonra matbaanın icadı ve yaygınlaşmasıyla kitap üretimi yeni bir ivme kazandı. Bütün bu gelişmeler üniversitelerin ihtiyaçları doğrultusunda ve onlara hizmet vermek üzere şekillendi. İngiltere'de XV. yüzyılda ilk resmi matbaanın Oxford'da kurulması bunun en açık göstergesidir (Strickland, 1928:470).

XI. yüzyıldan XVII. yüzyıla kadar Avrupa'da bilimde ve sanatta tam anlamıyla bir reform yaşanmıştır diyebiliriz. İlim ve bilim merkezleri olarak Padova'da-İtalya- 1222, Toulouse 1229, Montpellier 1220, Sarbonne-Fransa- 1257, Oxford 1163, Cambridge-İngiltere- 1209, Coimbra 1209, Pisa –İtalya- 1343, Krakow-Polonya- 1364, Viyana 1365, Heidelberg 1386, Köln- Almanya- 1388'de üniversiteleri kurulmuştur (Çakmak, 2007:155).

Ortaçağların başındaki zayıf öğrenime karşılık, XII. yüzyılda Batılı tarzdaki üniversitenin ortaya çıkarak hızla Avrupa'nın geneline yayılması, bilim ve öğrenim tarihinde kurumsal bir dönüm noktasını göstermektedir. Tıp eğitimi İtalya'nın bağımsız Salerno prensliğinde ortaya çıkmasına rağmen, Bologna'da gelişen öğrenci ve öğretim elemanları birliği genellikle Avrupa'daki ilk üniversite sayılmaktadır. Bunu 1200 tarihindeki Paris üniversitesi, 1220'deki Oxford izlemiş ve 1500 yılına kadar yaklaşık 80 üniversite kurulmuştur. Üniversiteler manastırlar gibi kırsal olmayıp kentsel kurumlar olduğu ve ödeme olanakları olan ve üniversiteye gitmeyi haklı gösterecek iş olanaklarına sahip boş zamanlı bir öğrenci kitesine dayandığı için Avrupa tipi üniversitenin yükselişi kentlerin hızla büyüüp genişlemesi ve tarım devrimi sayesinde artan zenginlikle aynı zamana rast gelmiştir. Avrupa'nın sanatkar birlikleri esas alınarak modellenmiş olan üniversiteler, Bologna'daki gibi profesörleri çalıştıran öğrenci birlikleri ya da Paris'teki gibi öğrencilerden ücret alan usta öğretmen birlikleri gibi laik öğrenci ve usta öğretmen toplulukları olarak gelişmiştir. Üniversiteler, eskiçağlardaki yazı toplulukları ya da İslam'daki medrese gibi devletin ya da kişilerin desteğine bağlı olmamıştır. (McClellan , Dorn, 2006:214-215).

Bu kurumlar aslında devlet kurumları olmamış; sadece kilise ve devletin gevşek otoritesi altında farklı yasal ayrıcalıkları olan bağımsız feodal kurumlar olarak kalmıştır. İlk üniversiteler, Geç Ortaçağ Avrupa'sının canlı toplumlarına hizmet veren parlak kurumlar olmuşlardır diyebiliriz

Sonuç

Bugünün üniversiteleri, Ortaçağ üniversitelerinin doğrudan mirasçılarıdır. İdaresi, müfredatı, metinler-ders kitapları, kütüphaneleri, eğitim yöntemleri, süreçleri, verdiği yetki belgeleri ve diplomaları, kuralları ve yönetmelikleri açısından zaman içinde gelişip bazı değişikliklere uğrasa da bugünkü üniversitelerin temel taşları Ortaçağ'daki bu kurumlardır. Ortaçağ'ın sonunda Avrupa'da 80'in üzerinde üniversite bulunmaktaydı. Bu kurumlar, bazı kurallarla kısıtlayıcı olsalar bile Frederich Heer'in de belirttiği gibi, aynı zamanda özgürleşmenin de geliştiği ve geliştirildiği yerler olmuşlardır; çünkü özellikle XIII. ve XIV. yüzyıllarda tartışma ortamını yaratmışlardır. Ortaçağ üniversitelerinin oluşum ve gelişimleri içinde mensuplarının ruhban sınıfına dahil olmalarına rağmen gelişmeler laiklik yönünde olmuş ve özellikle Paris Üniversitesi'nde 1231 yılında kendi dışındaki otoritelerin denetiminin en aza indirmesinde olduğu gibi otonomi kazanma yolunda olmuştur. Bu kurumlar bilginin paylaşılıp öğretildiği, pazarlandığı ortamları oluşturmuşlardır. Zihinsel çalışmanın zanaat haline gelmesiyle eğitim, çıraklık, ustalık ve ihtisaslaşma kurallara oturtulmuş ve çeşitli aşama ve seremonilerle bu unvanların verilmesi üniversite tekelinde gelişmiştir. Yepyeni bir sınıf insan, yani akademisyenler ve entelektüeller bu kurum tarafından yaratılmıştır. Bu eğitimin yürütülebilmesi için zamanla yerleşik düzende bu işe adanmış mekânların gelişmesi de yine üniversitelerin ortaya çıkmasıyla olmuştur.

Geç Ortaçağ'daki üniversiteler, yeniden büyümeye ve gelişmeye başlamış ve bilimsel soruşturma yapan bilim adamlarının sayısı 1350'lerden sonra azalmaya başlamıştır. Ancak çalışmalar ani bir ivmeyle artarak Avrupa Rönesansını oluşturacak düzeye gelmiştir. Bu durum da bize Geç Ortaçağ'daki kesinti dönemine gerekenden daha fazla önem vermemizi sağlamıştır.

Ortaçağ'dan sonra Yeniçağa girerken bazı yenilik hareketlerinin başladığı söylenmektedir. Halbuki bu noktada biraz daha düşünmek gerekmektedir. Çünkü Ortaçağın karanlık olarak adlandırılan yanlarının olduğu kadar aydınlık yanlarının da olduğunu da unutmamak gerekir. Ortaçağ'da kullanılan skolastik düşünce, Geç Ortaçağlarda gücünü yitirmiş olsa da, daha önceki dönemlerdeki dinsel düşüncenin ve bununla birlikte genel düşünce dünyasının rasyonalize edilmesine katkıda bulunulmuştur.

Jacques le Goff da,uzun Ortaçağ Avrupası'nın hem bir kavram hem de bir gerçeklik olarak oluşumuna imkân veren önemli bir tarihsel dönem olduğuna dikkat çekmektedir. Yani buna gerek üniversiteler gerekse diğer kurumlar açısından bakacak olursak, Avrupa'nın kökeninin Ortaçağa dayandığını söyleyebiliriz.

Kaynakça

- Kazhdan, A.P., Epstein A. W. (1995). *Change in Byzantine Culture in the Eleventh and Twelfth Centuries*, Los Angeles-Londra, California University Yay.
- Bacci, M. L. (2009). *Avrupa'da Nüfus Hareketleri*. Çev. M. Timuçin Binder. İstanbul. Literatür Yay.
- Benevolo, L. (2006). *Avrupa Tarihinde Kentler*. Çev. Nur Nirven. İstanbul. Literatür Yay.
- Burke, Peter. (2000). *Bilginin Toplumsal Tarihi*, İstanbul.
- Butler, Lionel. (Trz). "The Western Middle Ages", *The Encyclopedia of the World History*. Ed. John Bowle. Londra, Hutchinson Yay., 227-262.
- Compayre, G. (1893). *Abelard and The Origin and Early History of Universities*. Ed. Nicholas Murray Butler. New York. Charles Scribner's sons Yay.,
- Çakmak, M. S. (2007). *Çağlar Boyu Teknoloji*. İstanbul. Güncel Yay.
- Clanchy, M. C (1997). *Abelard: A Medieval Life*. Oxford. Blackwell Yay.
- Coulton, G.G. (1955). *Medieval Panaroma*. New York. Meridian Yay.
- Erol, B. (2005). "Ortaçağ Avrupası ve Üniversiteler", *Doğu-Batı*. S.33. Ankara. Doğu-Batı Yay. 81-97.
- Gabriel, A. L. (2000). "Universities", *Dictionary of the Middle Ages*. c. XII. Ed. Joseph R. Strayer. New York. Charles Scribner's sons Yay. 282-300.
- Gibson, S. (1928). "Printed Books, The Book, Trade and Libraries". *Medieval England*. Ed. H.W.C. Londra. Davis, Bracken Yay.,469-482.
- Goff, J. (2008). *Avrupa'nın Doğuşu*. Çev. Timuçin Binder. İstanbul. Literatür Yay.
- Goff, J. (2006). *Ortaçağ'da Entelektüeller*. Çev. Mehmet Ali Kılıçbay. İstanbul. Ayrıntı Yay.
- Goff, J. (2005). "Ortaçağ'da Batı Avrupa". *Doğu-Batı Dergisi*. Çev. Nilüfer Uluç. Ankara. Doğu-Batı Yay. 39-69.
- Goff, J. (1999). *Ortaçağ Batı Uygarlığı*. Çev. Hanife -Uğur Güven. İzmir. Dokuz Eylül Yay.
- Gül, M. (2009). *Ortaçağ Avrupa Tarihi*. İstanbul. Bilge-Kültür-Sanat Yay.
- Heaton, H. (2001). *Avrupa İktisat Tarihi*. Çev. Mehmet Ali Kılıçbay- Osman Aydoğuş. c. I. Ankara. Teori Yay.
- Heer, F. (1961). *The Medieval World*. Çev. Janet Sondheimer. New York. Wiedenfeld and Nicolson Yay.
- Hopkins, A. (1997). *Most Wise and Valiant Ladies*. Londra. Collins and Brown Yay.
- Hunt, R.. (1966). "Univercities and Learning". *The Flowering of the Middle Ages*. Ed. Joan Evans. Londra. Thames and Hudson Yay.148-166.
- James E. M. & Dorn, H.. (2006). *Dünya Tarihinde Bilim ve Teknoloji*. Çev. Haydar Yalçın. Ankara. Arkadaş Yay.

- Johnson, E. D. (1965). *A History of Libraries in the Western World*. New York- Londra.
- Karlığa, B. (2005). "Doğu –Batı Düşüncelerinde On Üçüncü Yüzyıl Dönüşümü". *Doğu-Batı Dergisi*. S.33. Ankara. Doğu-Batı Yay. 161-177.
- Kılıçbay, M. A. (2000). *Şehirler ve Kentler*. Ankara. İmge Yay.
- Kirchner, W. (1861). *Western Civilization*. New York. Barnes & Noble Yay.
- Komisyon. (2009). *Uygurlık Tarihi*. Ankara. Pegem Akademi Yay.
- Leff, G. (1968). *Paris and Oxford in the Thirteenth and Fourteenth Centuries*. New York. John Wiley and Sons Yay.
- Lucas, A. M. (1983). *Women in the Middle Ages*. Sussex. Harvester yay .
- McNeill, W. (2008). *Avrupa Tarihinin Oluşumu*. Çev. Yusuf Kaplan. İstanbul. Külliyyat Yay.,
- Mundy, J. H. (1991). *Europe in the High Middle Ages 1150-1309*. Londra- New York. Longman Yay.
- Opitz, C. (2005). "Geç Ortaçağ'da Yaşam". *Kadınların Tarihi*. Ed. George Duby, Michelle Perrot. Çev. Ahmet Fethi. c. IV. İstanbul. İş Bankası ve Kültür Yay. 255-315.
- Pirrenne, H. (2002). *Ortaçağ Kentleri*. Çev. Şadan Karadeniz. İstanbul. İletişim Yay.
- Rait, R. S. (1918). *Life in the Medieval University*. Londra. Cambridge University Yay.
- Robert, E. L., Meacham, S. & Mcnall Burns. (Trz). *Western Civilization to 1500*. New York- Londra. W. W. Norton Yay.,
- Schwings, R. C.. (1992). "Student Education, Student Life", *A History of the University in Europe , Universities in the Middle Ages*. Ed. Hilde de Ridder-Symoens. c. I. Cambridge. 195-243.
- Sennett, R. (2006). *Ten ve Taş*, Çev. Tuncay Birkan. İstanbul. Metis Yay.
- Simonsfeld.(1908). *Jahrbücher des deutschen Reiches unter Friedrich I.* (Frederich I'in Hakimiyeti Altındaki Alman İmparatorluğu Yıllıkları). c. I. Leipzig.
- Tanilli, S. (2001). *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası*. c. II, İstanbul. Adam Yay.
- Tez, Z. (2001). *Bilim ve Teknikte Ortaçağ Müslümanları*. Ankara. Nobel Yay.
- Verger, J ; (1992). "Patterns". *A History of the University in Europe, Universities in the Middle Ages*. Ed. Hilde de Ridder-Symoens. c. I. Cambridge. 35-76.
- Versan, V. (1989). "Üniversitelerin Tarihi Gelişimi ve Toplumsal Görevi". *Hukuk Araştırmaları*. S.4.13-17.
- Yener, E. (2005). "Ortaçağın Aydınlık Yüzü", *Doğu- Batı Dergisi*. S.33. Ankara. Doğu-Batı Yay. 217-231.
- Yıldırım, C. (2003). *Bilim Tarihi*. İstanbul. Tübitak Yay.